

Koncept spravodlivosti v judaizme obdobia Druhého chrámu

Michaela Prihracki

ÚVOD

Koncept spravodlivosti nepatrí iba medzi centrálné pojmy židovskej a kresťanskej teológie, ale je kľúčový aj pre usporiadanie spoločnosti ako takej. Je základom pre fungovanie komunit a spôsobom, akým sú v nej regulované jednotlivé vzťahy medzi ľuďmi. Je jedným zo základných princípov, na ktorých stoja aj konkrétne právne normy. Z tohto dôvodu je možné súhlasiť s Johnom Reumannom, že v biblickej tradícii nenachádzame centrálnejší a dôležitejší koncept pre vzťahy v ľudskom živote, než ako je práve koncept צדק (spravodlivosť).¹ Zasahuje totiž nielen jednotlivca a jeho etické konanie, ale jeho význam siaha aj na ľudské spoločenstvo ako také. Je najvyššou hodnotou v živote človeka, ktorá má dosah aj do ostatných sfér.²

Právne myslenie v európskom kontexte bolo obzvlášť silno ovplyvňované práve grécko-rímskym, ale aj židovským myšlienkovým svetom. Nie je pritom prekvapivé, že spôsob, akým židovské a grécko-rímske texty v staroveku pristupovali ku konceptu spravodlivosti sa líšil. Často sú tieto postoje postavené do kontrastných pozícií. Grécko-rímske chápanie je predstavované ako to, ktoré sa príliš úzko sústreďovalo iba na legálnu rovinu tohto pojmu. Židovské ako naopak to, ktoré si všímalo najmä spravodlivosť v rámci jednotlivých vzťahov a s ohľadom na etiku. Ako chceme predstaviť v tomto článku, prílišné zjednodušovanie problematiky nepredstavuje skutočný obraz tohto konceptu a jeho chápania v judaizme Ježišovej doby, ale je nutné spravodlivosť vnímať v rozmanitosti

Abstract

The purpose of this article is to explore the concept of righteousness and justice within Jewish and Early Christian theology, emphasizing their crucial roles in shaping both individual ethics and societal organization. We aim to compare these perspectives with Greco-Roman understanding of the concept of righteousness and justice. This approach is motivated by the frequent placement of these traditions in contrasting positions, with Greco-Roman perspectives often emphasizing the ethical dimension and Jewish perspectives highlighting both ethical and relational aspects. The article will explore three fundamental aspects of justice: legal, ethical, and relational. The religious dimension is examined in both traditions, with the Greco-Roman perspective drawing from Greek mythology and the Jewish viewpoint linking justice with God and his divine attributes. The text also delves into the linguistic nuances of justice and righteousness terminology in Hebrew, Greek, and Latin. Overall, it underscores the complexity and richness of the concept of justice, urging a nuanced understanding that goes beyond oversimplifications.

Keywords

righteousness, justice, Law, Jewish literature, Greco-Roman literature, ethics

Author

Mgr. Michaela Prihracki, PhD.
Univerzita Komenského v Bratislave, Evanjelická
bohoslovecká fakulta
michaela.prihracki@uniba.sk

Cite

PRIHRACKI, Michaela. Koncept spravodlivosti v judaizme obdobia Druhého chrámu. In *Historia et theoria iuris*, 2024, roč. 16, č. 1, s. 44 – 54.

¹ REUMANN, John Henry Paul. *Righteousness in the New Testament: Justification in the United States Lutheran-Roman Catholic Dialogue*. New York: Paulist Press, 1982, s. 12.

² VON RAD, Gerhard. *Old Testament Theology, vol. I: The Theology of Israel's Historical Traditions*. New York: Harper & Row Publishers, Inc., 1962, s. 370.

a bohatosti tohto konceptu. Chceme sa preto bližšie pozrieť na to, ktoré aspekty spravodlivosti sa objavujú v židovskom myšlienkovom systéme a či ide o odlišné, príp. protichodné chápanie v porovnaní s grécko-rímskym použitím.³

V zásade by bolo možné hovoriť o troch základných aspektoch spravodlivosti. Prvým je to najbežnejšie a historicky najstaršie chápanie – legálna spravodlivosť. Hovorí predovšetkým o konaní v súlade s platnými zákonmi a o posudzovaní konkrétnych činov v súdnom kontexte. Druhým je etická spravodlivosť, ktorá si všíma predovšetkým spravodlivosť ako správne konanie ľudí. Venuje sa samotnému konaniu človeka, morálnym požiadavkám a otázke cností. Tretím aspektom je vzťahová rovina. Je charakteristická pre zmluvnú teológiu judaizmu. Zahŕňa v sebe predpoklad, že spravodlivosť je vždy uskutočňovaná v kontexte vzťahov medzi jednotlivými subjektami – či už medzi ľuďmi navzájom, alebo v teologickej rovine aj medzi ľuďmi a Bohom. V rámci týchto väzieb je ako spravodlivé vnímané to, čo je v súlade s požiadavkami jednotlivých vzťahov, resp. je naplnením záväzkov jednotlivých subjektov k druhým ľuďom alebo k Bohu.

V grécko-rímskom, ako aj v židovskom svete je pritom dôležitá aj náboženská rovina. Koncept spravodlivosti v grécko-rímskom poňatí vychádzal z gréckej mytológie, konkrétne z mýtickej predstavy bohyně Dikē. Išlo o dcéru Dia, ktorej sférou pôsobnosti boli spravodlivosť, právo a morálne konanie. Spravodlivosť (δικη) sa postupne stávala imanentným vyjadrením konkrétnych ustanovených zákonov a získavala právnu konotáciu.⁴ Obdobne v judaizme by sme mohli podľa H. Spieckermanna v istom období nájsť spravodlivosť ako samostatné božstvo, ktoré sa až neskôr stalo atribútom jediného Boha.⁵ Náboženské prepojenie je v judaizme neopomenuteľným aspektom – koncept spravodlivosti totiž vychádza z predpokladu, že Boh je ten, ktorý na jednej strane sám vyžaduje od človeka vykonávanie spravodlivosti, avšak rovnako ju aj sám stelesňuje a je ňou viazaný.⁶ Z Božej spravodlivosti pochádzajú konkrétne predpisy Zákona a tak nepriamo samotná ľudská spravodlivosť, ktorá je neoddeliteľná od Božej.⁷ Ľudská spravodlivosť je preto následkom Božej spravodlivosti a je ňou aj posudzovaná.

³ Pri výskume židovskej literatúry sa budeme venovať Starej zmluve, *Septuaginte* (LXX); spisom intertestamentárneho obdobia: deuterokánonickým spisom, pseudoepigrafom, Kumránskym zvitkom, spisom rabínskeho judaizmu, pochopeniu u Jozefa Flávia a Filóna Alexandrijského a novozmluvným spisom. Spomedzi spisov intertestamentárneho obdobia, ktoré sa venujú problematike spravodlivosti sa upriamime na hebrejské (resp. semitské) spisy: *Kniha Judít* (250 – 175 ante), *Kniha Sirachova* (cca 180 ante), *Kniha proroka Barucha* (pred 116 ante), *Prvá kniha Machabejcov* (medzi 134 – 63 ante), *Kniha jubileí* (161 – 40 ante), *Henoch etiópsky* (zbierka textov od 4. stor. ante – 1. stor. post), *Žalmy Šalamúnové* (1. stor. ante), *Liber Antiquitatum Biblicarum* (pred 100 post), *Štvrtá kniha Ezdrášova* (cca 100 post) a *Život Adama a Evy* (1. stor. post); a pôvodne grécke: *Kniha múdrosti* (220 ante – 100 post), *Štvrtá kniha Machabejcov* (1. stor. post), *Testament dvanástich patriarchov* (167 – 63 ante), *Testament Jóba* (1. stor. ante – 2. stor. post), *Paraleipomena Jeremiáš = 4. Baruch* (2. stor. post). Z helenistického judaizmu sem patria aj neskoršie spisy *Aristeasov list* (2. stor. post) a *Sibylline Orákulá* (2. – 7. stor. post). Kumránske spisy je možné datovať pred r. 70. Vzhľadom na problematiku spravodlivosti sú dôležité najmä CD (*Damascénsky spis*); 1QS (*Poriadok spoločenstva*); 1QH (*Ďakovné hymny*); 1QpMic (*Komentár k Micheášovi*); 1QM (*Vojnový zvitok*); etc. IRONS, Charles Lee. *The Righteousness of God: A Lexical Examination of the Covenant-faithfulness Interpretation*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, s. 196 – 262.; PRZYBYLSKI, Benno. *Righteousness in Matthew and his World of Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 13 – 14.

⁴ SCHRENK, Gottlob. Δίκη. In KITTEL, Gerhard – BROMILEY, Geoffrey (eds.). *Theological Dictionary of New Testament. Volume II*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1964, s. 192.

⁵ SPIECKERMANN, Hermann. Righteousness/Justice of God: Old Testament. In BETZ, Hans Dieter – BROWNING, Don S – JANOWSKI, Bernd et al. (eds.). *Religion Past & Present: Encyclopedia of Theology and Religion: Volume XI*. Leiden: Brill, 2012, s. 212. Podobne aj v Novej zmluve sa v Sk 28, 4 δικη javí ako personifikovaná.

⁶ QUELL, Gottfried – SCHRENK, Gottlob. *Righteousness*. London: Adam and Charles Black, 1951, s. 4.

⁷ ZIESLER, John A. *The Meaning of Righteousness in Paul: A Linguistic and Theological Enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 44 – 46.

Avšak ešte pred tým, ako sa pozrieme na jednotlivé prístupy ku chápaniu spravodlivosti, chceme sa pozrieť na samotnú terminológiu, ktorá je vzhľadom na koncept spravodlivosti v hebrejčine, gréčtine a latinčine relevantná. Medzi najdôležitejšie pojmy, ktoré Stará zmluva používa v hebrejčine na pomenovanie spravodlivosti patria *הַקְדָּשׁ* a *צְדָקָה*. *הַקְדָּשׁ* je všeobecnejším pojmom, termín *צְדָקָה* v sebe ukrýva špecificky súdnu konotáciu. V gréčtine sú najdôležitejšími termínmi slová z *δικ-*kmeňa (*δικη*, *δικαιοσύνη*, *δικαιος*, *δικαίωω*). *Δικαιοσύνη* označuje spravodlivosť všeobecne, *δικαιοκρισία*, *κρίμα* a *κρίσις* odkazujú na súdny kontext. Označujú súd, samotný proces súdenia, rozsudok alebo súdnu spravodlivosť.⁸ V latinčine sú najdôležitejšími *iustitia* a *crisis*.

1 LEGÁLNE POCHOPENIE

Najstaršie predstavy, ktoré sa spájali s konceptom spravodlivosti hovorili o spravodlivosti v jej legálnom zmysle.⁹ Zo starozmluvných textov by sme sem mohli zaradiť texty o súdení ako vynášaní spravodlivosti, o konaní v súlade s danými normami, či texty o pomste ako spôsobe, akým je odstránená nerovnosť a nepravosť.¹⁰ Obzvlášť dôležitý je kontext súdu – či už je sudcom Boh, mesiáš, príp. iný Boží delegát, alebo je ním sám človek. Môže ísť o spravodlivosť distributívnu (*iustitia distributiva*) alebo spravodlivosť zachraňujúcu (*iustitia salutifera*).¹¹ Keď hovoríme o distributívnej spravodlivosti, sústredíme sa predovšetkým na prisudzovanie odmien a trestov na základe konania človeka. Zmienky o zachraňujúcej spravodlivosti hovoria o rozsudkoch nad ľuďmi, ktorí oponovali platným normám a týmto spôsobom utláčali iných, čo implicitne viedlo k tomu, že sudcovský výrok bol vlastne záchranou pre poškodenú stranu. V oboch prípadoch ide o prisudzovanie práva, pričom pri *iustitia salutifera*, je zdôraznená druhá strana konfliktu, ktorá je v súdnom procese obhájená.¹²

V Starej zmluve bola v tomto kontexte dôležitá práve osoba kráľa, ktorý mal súdnu moc a bolo jeho povinnosťou zabezpečiť právo, poriadok a spravodlivosť v krajine. Samozrejme, ľudia sa často stretávali s realitou, že ľudskí sudcovia neboli schopní prisúdiť spravodlivosť.¹³ Skúsenosť nespravodlivosti a zla viedla najmä v intertestamentárnej dobe k tomu, že nádeje ľudu na priznanie spravodlivosti a zavládnutia práva boli eschatologizované a dokonalé nastolenie poriadku bolo očakávané až od Boha, resp. od mesiáša. Takto sa tiež dostala do popredia predstava Boha ako kráľa, ktorý sa v kontraste k vtedajším panovníkom javil ako spravodlivý (cf. Ž 7, 12; Jer 12, 1) a ktorý Zákon nielen autoritatívne vyhlasoval a koncept spravodlivosti sám definoval, ale bol aj sudcom celého sveta – Izraela, ako aj ostatných národov (Dan 9, 24).¹⁴

⁸ Porovnaj *κρίμα*, *κρίσις*. In: PANCZOVÁ, Helena (ed.). *Grécko-Slovenský slovník: od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012, s. 742.;

⁹ C. L. Irons na základe svojich výpočtov predpokladá, že legálne poňatie tvorí približne 45% výskytov termínu *הַקְדָּשׁ* v Starej zmluve. IRONS, ref. 3, s. 111.

¹⁰ Texty o súdení môžeme rozdeliť na tie, ktoré odkazujú na ľudskú sudcovskú činnosť: napr. 3M 19, 15; 5M 1, 16.18; 16, 20; 2Sam 8, 15; 1Kr 10, 9; Ž 58, 2; 72, 2; Prísl 8, 15 – 16; 31, 9; Iz 11, 4; 32, 1; Jer 22, 3.13.15; Ez 45, 9; a tie, ktoré hovoria o Božom súde: napr. Ž 9, 5.9; 48, 11; 65, 6; 96, 13; Job 8, 3; 36, 3; Iz 45, 8; 58, 2; Jer 9, 23; 11, 20; 23, 6. Na konanie v súlade s platnými normami odkazujú Iz 42, 6; 5M 33, 19; Ž 4, 6; 51, 19; Neh 2, 20; Iz 5, 23; Zach 8, 8. O pomste hovoria Job 6, 29; Ž 4, 2; 35, 27; 37, 6; 40, 10; Iz 54, 17; 51, 10; Joel 2, 23; Mich 7, 9. IRONS, ref. 3, s. 344 – 382.; LYU, Sun Myung. *Righteousness in the Book of Proverbs*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, s. 16 – 17.

¹¹ ZIESLER, ref. 7, s. 41.

¹² Porovnaj Ž 45, 4 – 7; 72, 1 – 4; Pr 29, 14; 31, 4 – 5.8 – 9; Iz 1, 17; 5, 7; Jer 22, 3.15 – 16; 23, 5; 1Kr 7, 7

¹³ CARNY, Pin'has. Theodicy in the Book of Qohelet. In REVENTLOW, Henning Graf – HOFFMAN, Yair. (eds.) *Justice and Righteousness: Biblical Themes and Their Influence*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1992, s. 72.

¹⁴ KAŠNÝ, Jiří. *Právo v hebrejské Biblii*. Praha: Vyšehrad, 2017, s. 20.; VON RAD, ref. 2, s. 375.

Legálne pochopenie sa prenieslo aj do Septuaginty (LXX).¹⁵ Je to badateľné na jazykovej, ako aj obsahovej rovine. Z jazykového hľadiska na to poukazuje najmä spôsob, akým sú hebrejské pojmy prekladané do gréčtiny. Napr. slovo חַשְׁמֵן , ktoré má silnú súdnu konotáciu, je preložené termínom δικαιοσύνη ¹⁶ a charakteristický pojem הַקָּדוֹשׁ je preložený nielen slovom δικαιοσύνη , ktoré by bolo jeho najbližším ekvivalentom, ale aj pomocou súdnej terminológie slovami κρίμα a κρίσις .¹⁷ Po obsahovej stránke LXX pokračuje v poňatí spravodlivosti tak, ako to je zaznamenané v Starej zmluve, pričom ju úzko spája s predstavou súdu a Božieho súdenia.¹⁸

V židovskej literatúre intertestamentárneho obdobia sa vyskytujú frekventovane motívy súdu, konania podľa platných noriem, odmien a trestov. Súdny aspekt zdôrazňuje najmä spis *Žalmy Šalamúnové*, pričom sa sústreďí hlavne na Boha ako spravodlivého sudcu.¹⁹ *Žalmy Šalamúnove, Kniha múdrosti, Poriadok spoločenstva a Ďakovné hymny* opisujú aj ľudskú sudcovskú činnosť.²⁰ Spravodlivosť je chápaná aj ako *iustitia salutifera*, aj ako *iustitia distributiva*. Ďalšou dôležitou témou, ktorej sa tieto spisy venujú je, či Boží súd zohľadňuje ľudské skutky a ide teda iba o pridelenie odmien a trestov na základe konania človeka a zachovávanía Zákona, alebo sa tu objavuje aj aspekt Božej milosti. Význam skutkov zdôrazňujú napr. spisy *Testament Dana* a *Apokalypsa Baruchova*.²¹ Otázku Božej milosti rozoberajú napr. spisy *Štvrtá kniha Ezdrášova, Ďakovné hymny a Poriadok spoločenstva*.²²

Motív súdenia sa ďalej objavoval aj v rabínskom judaizme – či už s ohľadom na Boha alebo ľudských sudcov.²³ Práve v sudcovskej činnosti sa prejavovala Božia spravodlivosť. Dôležitou otázkou bolo, akú úlohu zohrávali na súde pri posudzovaní ľudí skutky. Je možné konštatovať, že hoci väčšinou bol dôraz položený na zásluhách človeka²⁴, rabínsky judaizmus vymedzil priestor aj pre Božiu milosť, resp. Bohu prisudzoval finálnu autoritu vyhlásiť, kto je spravodlivý a kto nie.²⁵ Ďalším predmetom diskusie bolo, či sa toto týkalo iba Židov alebo je chápanie univerzálnejšie. V tomto bode je však potrebné dodať, že spisy rabínskej (tanaickej) literatúry neboli uniformné a aj na túto otázku mali rôzni rabíni odlišné odpovede (cf. t.Sanh. 13, 2).²⁶

Keď hovoríme o koncepte spravodlivosti v židovskej literatúre intertestamentárneho obdobia, nemôžeme opomenúť ani významných židovských autorov Filóna Alexandrijského a Jozefa Flávia, ktorí stáli na pomedzí medzi židovským a grécko-rímskym filozofickým myslením. Filón Alexandrijský zdôrazňoval dôležitosť spravodlivosti pri súdení a vnímal ju ako

¹⁵ Védie sa diskusia, či je pochopenie LXX identické k poňatiu, ktoré je zachytené v hebrejskom texte Starej zmluvy (C. L. Irons a B. Przybylski trvajú na primáte etickej a legálnej konotácie), alebo je tu možné predpokladať určitý posun k vzťahovému poňatiu (napr. J. A. Ziesler). ZIESLER, ref. 7, s. 67.; PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 25.

¹⁶ Pr 8, 20; Iz 61, 8; Ez 18, 17; 19, 21; Mal 2, 17.

¹⁷ Jer 51, 10; Iz 11, 4; 51, 7.

¹⁸ 5M 33, 21; 1Kr 3, 9; Ž 67, 5; Pr 3, 16; 16, 5.

¹⁹ PsSal 2, 10 – 18.32 – 33; 4, 24; 5, 1; 8, 7 – 8.24 – 26; 9, 4 – 5; 10, 5. Motív sa objavuje aj v Bar 1, 15 – 18; 2, 6 – 9; 4, 13; Hen.aeth 13, 10; 14, 1; Sir 35, 17; Múd 5, 17 – 20; 12, 12 – 13.15 – 16; *Sib.Or* 3, 720; Tob 3, 2; 2Mach 9, 18; 12, 6.41; 3Mach 2, 22; ApocMos 27, 5; VitAd 27, 1 – 5; TestLev 3, 2; 15, 2; TestDan 6, 10; ; 1QS 3, 1; 4, 4; 10, 25; 11, 14; 1QM 1, 30; 1QH 1, 23.26; 10, 23; CD 20, 29.31.

²⁰ PsSal 17, 23.26.29.37.40; 18, 7; Múd 1, 1; 9, 2 – 3.12; 1QS 9, 17; 1QH 6.4. Motívy sa nachádzajú aj v Sir 38, 33; 45, 26; 1Mach 2, 29; 14, 35; TestJud 24, 1.6; *etc.*

²¹ ApocBar 2, 2; 67, 6; 14, 7; 14, 12; 51, 3.7; 57, 2; 58, 1; 63, 3.5; 67, 6; 85, 2; TestDan 6, 2.

²² 4Esd 7, 46 – 48.65.102 – 115; ; 8, 2; 9, 14 – 15; 1QH 4, 30 – 31; 1QS 11, 3.5.

²³ Spravodlivosť je *de facto* férovosťou (Sifre Deut 144 k 16, 18; Sifre Deut 16 k 1, 16 a Sifre Deut 294 k 25, 15) a miernosťou na súde (Sifra Qedoshim perek 4, 4 k Lev 19, 15). PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 62 – 64.

²⁴ QUELL – SCHRENK, ref. 6, s. 33.; VANLANDINGHAM, Chris. *Judgment and Justification in Early Judaism and the Apostle Paul*. Ada Township, MI: Baker Academic, 2006, s. 171.

²⁵ Toto sa prejavovalo najmä v prípadoch, keď daný človek nebol ani úplne spravodlivý, ani úplne bezbožný. V tom prípade veľkú úlohu zohrávalo práve pokánie. Ich spravodlivosť sa spojila s pokáním a zmierením. SCHRENK, Gottlob. Δίκαιος. In: KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 186.; PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 46 – 47.; ZIESLER, ref. 7, s. 122.

²⁶ PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 48.

jednu z troch hlavných cností, ktorou sudcovia museli oplývať – spolu s múdrosťou a odvahou.²⁷ Tému spracoval aj Jozef Flávius, ktorý sa venoval porovnaniu spravodlivosti Boha a ľudských sudcov.²⁸

V neposlednom rade sa židovské teologické myslenie v tejto dobe rozvíja aj v rámci vznikajúceho kresťanského prúdu.²⁹ Nová zmluva rozvíja súdnu problematiku na viacerých miestach. Kľúčová je najmä pre Jánovské spisy a *Evanjelium podľa Matúša*, avšak dôležitá je aj v ďalších častiach Novej zmluvy.³⁰ Boh je predstavený ako ten, ktorý zveril človeku Zákon, podľa ktorého bude následne spravodlivo súdiť.³¹ V úlohe sudcu sa neobjavuje iba samotný Boh, ale aj anjeli, Ježiš a Ježišovi učenci.³² Viaceré texty Novej zmluvy tiež zdôrazňujú význam Zákona a nutnosť jeho zachovávaní. Zákon je predstavený ako vyjadrenie Božej milosti a spravodlivosti voči ľuďstvu a obsahuje normy etického konania ľudí.³³ Dôraz na Zákon a jeho zachovávanie v Novej zmluve stojí v kontraste k hriešnosti človeka, ktorá bráni v plnom uskutočňovaní Božej vôle, ako je vyjadrená v jeho predpisoch.³⁴ Z tohto dôvodu mala popri Božej a ľudskej spravodlivosti významnú úlohu aj milosť. Na niektorých miestach Novej zmluvy sa tiež nachádzajú referencie na odmeny a tresty, avšak dostávajú sa viac do úzadia a samotné trestanie je vnímané skôr v pozitívnom zmysle ako *iustitia salutifera* – zastávanie sa utláčaných a pomsta.³⁵

Keď židovské poňatie legálnej spravodlivosti postavíme vedľa grécko-rímskeho chápania, môžeme konštatovať, že spravodlivosť v legálnom poňatí ako ukladanie povinností alebo rozsudzovanie sa vyskytovala napr. u Hérodota (485 – 425 *ante*), Antifóna (480 – 411 *ante*), Demostena (384 – 322 *ante*), Aristotela (384 – 322 *ante*), Dionysia z Halikarnasu (60 *ante* – 5 *post*), Dióna Zlatoústeho (40 – 112 *post*). Súdna konotácia predstavovala v grécko-rímskom chápaní „*Sitz im Leben*“ konceptu spravodlivosti, z ktorej následne prenikal aj do ďalších oblastí života – do etiky, sociálnych vzťahov, do finančnej sféry.³⁶ Antifón, Desmostenes a Dionysius z Halikarnasu zdôrazňovali spravodlivosť ako dodržiavanie zákonov a vykonávanie určených povinností.³⁷ Objavuje sa aj motív odmien a trestania, ktorý bol chápaný v zmysle *iustitia distributiva* – pridelovanie ľuďom podľa ich skutkov.³⁸ Keď teda takéto poňatie porovnáme so židovskou literatúrou, môžeme konštatovať, že nie je možné hovoriť o legálnom chápaní spravodlivosti ako o kontrastnom prvku, ktorý bol charakteristický iba pre grécko-rímskom poňatie. A hoci je možné uznať, že v tomto kontexte sú spomenuté motívy (súdu, konania podľa

²⁷ Porovnaj *All* 1.87; *VitMos* 2.9; *SpecLeg* 4.57

²⁸ *Ant* 4.215 – 217. Pozri IRONS, ref. 3, s. 256 – 260.

²⁹ Nová zmluva je do veľkej miery determinovaná pochopením v Starej zmluve, pričom bola ovplyvnená aj helenistickými myšlienkami. REUMANN, John. *Righteousness and Society in Early Christianity*. In REUMANN, John – LAZARETH, William. *Righteousness and Society: Ecumenical Dialog in a Revolutionary Age*. Philadelphia: Fortress Press, 1967, s. 33.

³⁰ Porovnaj *Mk* 16, 14; *Mt* 7, 19 – 23; 16, 27; 24, 25 – 25, 46; *L* 3, 9.17; 17, 20 – 33; 21, 34 – 35; *Sk* 17, 31; *Žid* 5, 13; 9, 27; 10, 30; 11, 33; *J* 5, 22 – 30; *Zjav* 19, 11; 20, 11 – 15.

³¹ Porovnaj *J* 5, 30; 7, 24; 17, 25; *R* 2, 5; 2*Tes* 1, 5 – 9; 1*Pt* 2, 23; 1*J* 1, 9; 2*Tim* 4, 8; *Jk* 4, 12; *Zjav* 15, 3; 16, 5.7; 19, 2. BULTMANN, Rudolf. *Theology of the New Testament*. New York: Charles Scribner's Sons, 1965, s. 262. Bultmann vysvetľuje, že podľa 1*Tim* 1, 9 – 11 je úlohou Zákona prinášanie spravodlivosti, avšak to sa už deje priamo cez vieru v Krista a preto Zákon nie je ďalej potrebný.

³² Porovnaj *Mt* 19, 28; 2*Tim* 4, 8; *J* 5, 22 – 30.

³³ Porovnaj *Mt* 5, 17 – 48; 19, 21; 21, 28 – 46; 25, 14 – 30; *Kol* 4, 1; *Žid* 10, 1 – 18.

³⁴ BULTMANN, ref. 31, s. 249 – 253.; VANLANDINGHAM, ref. 24, s. 320.

³⁵ *Mk* 9, 41; 10, 29 – 30; *Mt* 5, 3 – 12; 6, 1 – 18; 19, 27 – 31; *L* 18, 28 – 30; 2*Tim* 4, 8; 1*Pt* 1, 17; 4, 17 – 18; 2*Pt* 3, 7; *Jud* 7.15. Pomstu pre utláčaných zdôrazňujú: *L* 18, 8; *Zjav* 19. REUMANN, ref. 1, s. 146.

³⁶ HAVELOCK, Eric A. „Δικαιοσύνη“, s. 62. Citované podľa IRONS, ref. 3, s. 87.

³⁷ Bližšie sa jednotlivým autorom a konkrétnym zmienkam venuje: QUELL, Gottfried – SCHRENK, Gottlob. Δίκη, δίκαιοις, δικαιοσύνη, δικαίω, δικαίωσις, δικαιοκρισία. In KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 174 – 225.; IRONS, ref. 3, s. 84 – 107.

³⁸ IRONS, ref. 3, s. 76.

určenej normy, a odmien a trestov) predstavené dôraznejšie, objavujú sa aj naprieč celej židovskej tradícii.

2 ETICKÉ POCHOPENIE

Koncept spravodlivosti nezahŕňal v židovskej tradícii iba legálne pochopenie, ale obzvlášť dôležité sa stalo aj etické poňatie. Z pochopenia Boha, ako toho kto nielen spravodlivo súdi, ale aj tak koná vychádzal etický imperatív spravodlivého ľudského konania. Ľudské konanie tak bolo chápané skôr ako *imitatio Dei*, keďže cieľom bolo napodobňovanie konania Boha, ktorý predstavoval základnú normu eticky spravodlivého konania.³⁹ V takomto zmysle teda nie je možné hovoriť o čisto etickom pochopení oddelenom od ostatných aspektov, keďže je to práve Boh, kto posudzuje a určuje čo je spravodlivé (legálny aspekt). To znamená, že človek je spravodlivý, lebo Boh vyhlásil jeho konanie za spravodlivé.⁴⁰ Keď teda hovoríme o etickom pochopení, patria sem predovšetkým texty, ktoré hovoria o konaní človeka, plnení Božej vôle a zachovávaní Zákona.⁴¹ Netreba opomenúť aj aspekt Božej milosti pri posudzovaní ľudí a ich konania.

Obzvlášť silný dôraz na spravodlivosť kladli aj prorocké spisy, pričom vynikal najmä motív sociálnej spravodlivosti.⁴² Tá zahŕňala predstavu Boha ako toho, kto sa zastáva marginalizovaných a prejavuje im svoju milosť a spravodlivosť. Boh nielen spravodlivosť dáva, ale na druhej strane aj požaduje eticky správne konanie voči ostatným.⁴³ Stará zmluva do veľkej miery pracovala s predpokladom, že spravodlivosť je už za života človeka Bohom odmenená a bezbožnosť potrestaná.⁴⁴ Skúsenosť utrpenia zbožných a spravodlivých a naopak blahobytu tých, ktorí iných utláčali, však viedli niektorých autorov, napr. *knihy Jób a Kazateľ* k spochybňovaniu a prehodnocovaniu takéhoto predpokladu.⁴⁵

Pochopenie Septuaginty (LXX) kopíruje starozmluvné motívy konania a poslušnosti. Do popredia sa dostalo vnímanie spravodlivosti v jej sociálnom kontexte – ako dobročinnosť a milosrdnosť voči ostatným. Toto sa v LXX prejavuje napr. tým, že pojem $\pi\acute{\alpha}\tau\epsilon\varsigma$ nie je prekladaný iba termínom $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\upsilon\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, ale aj slovami $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\mu\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$, príp. $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\omicron\varsigma$.⁴⁶

Zmienky o ľudskom konaní a etickej spravodlivosti je možné nájsť aj v židovskej literatúre intertestamentárneho obdobia.⁴⁷ Výroky o poslušnosti Zákonu neskôr vyzdvihuje aj Filón Alexandrijský (*SpecLeg* 1, 72) a Jozef Flávius (*Ant* 13, 289).⁴⁸ Predpokladali, že tento Zákon má božský pôvod, čo viedlo aj k prepojeniu spravodlivosti so zbožnosťou (napr. *Ant* 10, 215). Autori spájajú spravodlivosť s cnosťami. Dôraz na ľudskú spravodlivosť a konanie človeka je badateľný aj v kumránskych spisoch, najmä v *Damascénskom spise* (CD), ako aj v rabínskych

³⁹ 5M 24, 10 – 13; Iz 32, 16 – 17; Jer 23, 5 – 6; 33, 15 – 16; Ž 72, 1 – 4. Požiadavky na ľudské konanie sú preto úzko prepojené s kultom a spravodlivosť sa tak stáva nielen etickým, ale aj náboženským pojmom. Porovnaj 1M 18, 25; 2M 28, 30; 5M 33, 10; Jer 8, 7; Ž 40, 9 – 10; 85, 10 – 13; 89, 14.16; *etc.*

⁴⁰ 5M 24, 10 – 13; Ž 7, 9; *etc.*

⁴¹ Spravodlivosť ako konanie opisuje 1M 6, 9; Pr 11, 11; 14, 34; Ez 18, 5; Ž 15, 1 – 2. Plneniu Božej vôle sa venuje 5M 6, 25; 2S 22, 21.25; Iz 51, 7; Ez 18, 19.21; Oz 14, 10.

⁴² Porovnaj Iz 28, 17; 60, 21; Jer 23, 5 – 7; Dan 9, 24; Oz 10, 12; Zach 8, 8. Sociálnu spravodlivosť vyzdvihujú napr. Am 5, 6 – 7.21 – 24; Iz 51, 5; 54, 14 – 17; 59, 16 – 17.

⁴³ VON RAD, ref. 2, s. 381.; KAŠNÝ, ref. 14, s. 22.

⁴⁴ Takúto predstavu nachádzame napr. v 5M 30, 19; Joz 23, 16; Prísl 16, 7; Ž 97, 11 – 12; *etc.*

⁴⁵ Job 27, 5 – 6; 29, 14; 36, 5 – 9; 35, 6 – 8; 22, 2 – 3; Kaz 7, 15; 8, 14.

⁴⁶ 5M 6, 25; 24, 13; Ž 24, 5; 33, 5; 103, 6; Ez 18, 19.21; Iz 1, 27; 28, 17; 56, 1; 59, 16; Dan 4, 24; *etc.*

⁴⁷ Porovnaj Sir 31, 5; 44, 17; Tob 4, 5 – 7; 13, 6; 14, 7; Iub 20, 9 – 10; 30, 17 – 20; 1Mach 2, 52; Bar 4, 12 – 13; 5, 2.4.9; Múd 5, 36; 7, 15; 8, 7; LAB 62, 5; 4Esd 5, 11; 7, 33 – 36; TestAš 1, 3 – 8; 6, 4; TestLev 8, 2; TestDan 6, 10; TestGad 3, 2; TestIob 7, 24 – 25; Hen.aeth 93, 4; 99, 2; EpArist 18.131; Sib.Or 3, 218 – 234.

⁴⁸ IRONS, ref. 3, s. 255 – 256.

spisoch.⁴⁹ Pod vplyvom helenistickej kultúry sa objavuje aj chápanie spravodlivosti ako jednej z cností.⁵⁰ V intertestamentárnej literatúre pokračuje aj myšlienka sociálnej spravodlivosti, ktorá však naberá nový aspekt. Sociálne konanie je vnímané ako záslužné a ako spôsob, akým človek môže odčiniť svoje hriechy.⁵¹ Koncepty spravodlivosti a milosti sa tak približujú a v niektorých textoch dokonca fungujú ako ekvivalenty.⁵² Súčasťou spravodlivosti sa tak stáva zabezpečovanie sociálnej stability a odstraňovanie nerovností.⁵³

Podobné motívy sa nachádzajú aj v novozmluvných textoch. V prvom rade pri etickej konotácii hovoríme o spravodlivosti ako konaní toho, čo je správne, prípadne čo Boh určil ako svoju vôľu.⁵⁴ Hoci novozmluvné texty vykazujú tendenciu zdôrazňovať pôsobenie Božej milosti a odpustenia, neznamená to, že konanie človeka je nepodstatné. Práve naopak, súčasťou skutočného nasledovania Ježiša musí byť aj morálne spravodlivé konanie. Podobne ako to bolo v Starej zmluve, aj tu má konanie človeka vychádzať z Božej lásky a z Kristovho vlastného konania, ktoré má človek napodobňovať, teda spravodlivo a milostivo konať aj voči ostatným ľuďom.⁵⁵ Známa je aj terminológia prinášania ovocia viery, spravodlivosti alebo Ducha.⁵⁶ Viera je tak primárna, avšak neruší alebo nenahrádza napĺňanie spravodlivosti v živote a konaní človeka. Je tiež dôležité dodať, že Ježiš je predstavený ako ten, ktorý má autoritu Zákon a obsah spravodlivosti interpretovať.⁵⁷

Hoci sme povedali, že Zákon a napĺňanie spravodlivosti sú dôležitými motívmi v novozmluvných spisoch, nie všetky na ne kladú rovnako silný dôraz. Skoršie spisy sa skôr sústredia na problematiku milosti a ospravedlnenia (napr. Pavlove autentické listy), mladšie spisy, zvyknú viac zdôrazňovať etickú stránku života (evanjeliá a neskoršie listy). Diskutovanou otázkou tak zostáva, akú úlohu majú skutky na eschatologickom súde, pričom nie je možné nájsť jednotnú odpoveď. Autori novozmluvných spisov objasňujú význam skutkov do odlišnej miery.⁵⁸ Objavuje sa však univerzálna tendencia zdôrazniť význam Božej milosti, ktorá neruší ľudskú spravodlivosť, ale naopak, predstavuje ju ako nevyhnutnú konzekvenciu. Božia milosť

⁴⁹ CD 1, 1 – 6; 4, 17; 6, 11; 20, 29. Ale aj 1QS 1, 5; 2, 24; 4, 9.24; 9, 5; 10, 11; 11, 16; 1QH 2, 13; 5, 22; 6, 19; 16, 5. PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 17 – 38.

⁵⁰ Múd 8, 7; 4Mach 1, 3 – 4.6.18; 2, 6; 5, 23 – 24; 13, 24; 15, 10. ZIESLER, ref. 7, s. 78.

⁵¹ Porovnaj Tob 12, 8; Sir 3, 30. HARRISON, James R. *Paul's Language of Grace in Its Graeco-Roman Context*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003, s. 114.

⁵² PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 71.

⁵³ Porovnaj Iz 32, 17; Oz 10, 12; m.'Abot 2, 7; Sir 3, 14; 7, 10; 12, 3; 16, 14; 40, 17; 44, 10; Tob 2, 14; 12, 8 – 9; TestNaf 4, 5; TestGad 5, 3.

⁵⁴ Porovnaj Mk 2, 17; 3, 35; 4, 8.20; 10, 9 – 12; 10, 19 – 21; Mt 1, 19; 5, 17 – 20.29.45; 8, 4; 9, 13; 12, 46 – 50; 13, 43.49; 19, 16 – 21; 20, 4; 23, 3.29; L 1, 75; 5, 32; 6, 46 – 49; 12, 57; 14, 14; 15, 7; 18, 9; 20, 20; 23, 41; Sk 4, 19; 10, 22.35; 14, 2; 24, 25; Ef 5, 9; 6, 14; Žid 5, 13; 10, 38; 11, 4; 12, 23; 13, 21; Jk 1, 20; 3, 18; 5, 6.16; 1Pt 2, 24; 3, 12.14; 4, 18; 2Pt 1, 13; 2, 21; 3, 13; 1Tim 6, 11; J 4, 34; 1J 2, 29; 3, 7.10; Zjav 22, 11. Príp. texty o nosení kríža a zapieraní seba samého (Mk 8, 34 – 38; L 9, 23 – 25; 14, 27), nasledovaní Ježiša a žití v súlade s povolaním človeka (Mt 4, 18 – 22; 8, 22; 9, 9; 10, 1 – 42; 19, 21; Ef 4, 1 – 6.17 – 32; 5 – 6; J 1, 35 – 52; 1J 2, 3 – 10), o bdelosti (1Pt 1, 13 – 23; 2, 1 – 5, 10; 2Pt 1, 5 – 14; 3, 14 – 18; Jud 21.24). Prepojenie etiky so súdom a teda eticko-forenzné pochopenie spravodlivosti zachytávajú Mt 13, 43.49; 25, 37.46; L 14, 14; Sk 24, 15; 1Pt 4, 18; Zjav 22, 11. Podrobnejšiu analýzu ponúka ZIESLER, ref. 7, s. 136 – 142.

⁵⁵ Porovnaj L 17, 7 – 10; 2Tes 3, 7; 1J 2, 29; 4, 19 – 21.

⁵⁶ Mk 11, 13 – 14; Mt 12, 33 – 35; 13, 8; 21, 18 – 46; 25, 14 – 30; L 6, 46 – 49; 8, 5 – 15; R 6; 14, 17; 2K 6, 14; F 1, 11; Jk 1, 19 – 26; 2, 14 – 26; 3, 18.

⁵⁷ Mk 2, 23 – 3, 6; 7, 1 – 23; 12, 13 – 17; Mt 5, 1 – 7, 29; 12, 46 – 50; 24, 45 – 51; 23, 28 – 32; 22, 34 – 40; L 6, 1 – 5; 10, 25 – 37; 11, 37 – 54; 13, 10 – 17; 16, 17 – 18; 20, 20 – 26; J 2, 13 – 25; 5, 1 – 16.

⁵⁸ Nelíšia sa pritom iba samotné novozmluvné texty, ale aj spôsoby, akými sú tieto interpretované. Staršie perspektívy (Bultmann, Westermann) zvykli zdôrazňovať skôr unikátny charakter milosti, v súčasnosti sa do popredia dostávajú perspektívy, ktoré spolu s väčším dôrazom na všimanie si židovského kontextu apelujú aj na nevyhnutnosť ľudského konania (Sanders, Wright, VanLandingham, v slovenskom kontexte napr. Ábel).

nemá viesť k antinomizmu, ale k poslušnosti, ktorá vedie k spravodlivému konaniu.⁵⁹ Ospravedlnenie je v takomto zmysle efektívne a nielen forénzne – človeka za spravodlivého vyhlasuje, ale aj ho uspôsobuje, aby eticky správne konal (cf. F 3, 9). Známa je aj predstava spravodlivosti ako cností, čo by mohlo vychádzať z helenistických predstáv.⁶⁰ V Novej zmluve sa objavuje aj motív sociálnej spravodlivosti.⁶¹

Etickú konotáciu spravodlivosti je možné nájsť aj v grécko-rímskom chápaní. Najfrekventovanejšie bolo chápanie spravodlivosti ako jednej z cností – spolu napr. s múdrosťou, miernosťou a odvahou.⁶² Takéto pochopenie je možné nájsť napr. u Theognisa (6. stor. *ante*), Xenofóna (430 – 354 *ante*), Platóna (428/7 – 348/7 *ante*), Aristotela (384 – 322 *ante*), Aristóna z Chiosu (3. stor. *ante*), Diodorusa Sicula (50 – 30 *ante*), Dióna Zlatousteho (40 – 112 *post*), Plutarcha (50 – 120 *post*), Epiktéta (50 – 125 *post*), *etc.* Theognis, Aristoteles a Epiktétos dokonca o nej hovorili ako o najvyššej cnosti, či zhrnutí všetkých ostatných cností.⁶³ Opäť teda nie je možné situáciu zjednodušať a klásť perspektívy do príliš ostrého kontrastu.

3 VZŤAHOVÉ POCHOPENIE

Tretím prístupom, ktorému sa chceme venovať, je vzťahová interpretácia. Jej podstatou je, že vníma spravodlivosť v spleťosti vzťahov medzi jednotlivými subjektami, teda spravodlivosť chápe ako napĺňanie záväzkov, ktoré medzi sebou ľudia majú a ako vernosť voči Bohu a ostatným ľuďom.⁶⁴ Jednou z možností, ako teda Stará zmluva poníma spravodlivosť je, že ju vníma ako integrálnu súčasť vzťahov medzi ľuďmi. Spravodlivé konanie je korektným jednaním voči Bohu a ostatným ľuďom.⁶⁵ Jej obsah preto nemôže byť chápaný absolútne, ale relatívne, podľa konkrétnej situácie a toho, aké subjekty v nej figurujú. Jednotlivé vzťahy definujú presné požiadavky, ktoré z nich vychádzajú.⁶⁶ Hoci aj tu je možné argumentovať, že predsa existujú určité predom určené a uznávané normy, ktoré pre vzťahy v spoločnosti všeobecne platia.⁶⁷

V tomto ohľade je dôležitá aj previazanosť s náboženskou rovinou, keďže spravodlivosť nefiguruje samostatne, ale je závislá od vzťahu k Bohu.⁶⁸ Obsahuje v sebe prvok vernosti k zmluvnému vzťahu.⁶⁹ Toto následne platí pre všetky strany – Božia, ako aj ľudská spravodlivosť je posudzovaná na základe toho, ako si jednotlivé subjekty plnia svoje záväzky,

⁵⁹ STUHLMACHER, Peter. *Reconciliation, Law & Righteousness: Essays in Biblical Theology*. Philadelphia: Fortress Press, 1986, s. 87.

⁶⁰ Napr. 1Tim 6, 11; 2Tim 2, 22; Žid 13, 1 – 7.

⁶¹ Porovnaj Mt 6, 1 – 4; 18, 21 – 35; 19, 1 – 9; 25, 31 – 46.

⁶² SCHRENK, Gottlob. Δίκαιος. In: KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 182 – 183. Plutarchos s ohľadom na spravodlivosť konštatuje, že nejde iba o akúsi kvalitu, ktorú by človek vlastnil, ale kľúčové je samotné konanie.

⁶³ Podľa Isokrata (436 – 338 *ante*) spolu so zbožnosťou predstavovali základ pre ideálny morálny život. Xenofón vnímal spravodlivosť ako morálnu požiadavku, ktorú bolo potrebné aplikovať iba do vzťahu s priateľmi. (V Starej zmluve bol takýto vzťah vyžadovaný ku všetkým, ktorí sú súčasťou Božieho zmluvného vzťahu, v Novej zmluve bol Ježišom úplne univerzalizovaný.) Bližšie sa jednotlivým autorom a konkrétnym zmienkam venuje QUELL, Gottfried – SCHRENK, Gottlob. Δίκη, δίκαιοις, δικαιοσύνη, δικαίω, δικαίωσις, δικαιοκρισία. In: KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 174 – 225.; IRONS, ref. 3, s. 84 – 107.

⁶⁴ Ž 15, 2; 106, 3; Iz 64, 4; Jer 22, 3; Ez 18, 19 – 27.

⁶⁵ KAŠNÝ, ref. 14, s. 19.

⁶⁶ LYU, ref. 10, s. 17.

⁶⁷ SEIFRID, Mark A. Righteousness Language in the Hebrew Scriptures and Early Judaism. In CARSON, Douglas A. – O'BRIEN, Peter T. – SEIFRID Mark A. (eds.). *Justification and Variegated Nomism: The Complexities of Second Temple Judaism*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, s. 421.

⁶⁸ CHILDS, Brevard S. *Biblical Theology of the Old and New Testaments: Theological Reflection on the Christian Bible*. Minneapolis: Fortress Press, 1993, s. 209.

⁶⁹ Pôvodne išlo kolektívne o vzťah spoločenstva k Bohu, v neskorších textoch je táto predstava individualizovaná. ZIESLER, ref. 7, s. 39.

vyplývajúce zo zmluvy s Bohom, ale aj z konkrétnych dohôd, ktoré uzavreli medzi sebou.⁷⁰ Z tohto dôvodu preto nie je možné, aby človek bol spravodlivý *coram Deo* mimo zmluvného vzťahu s Bohom.⁷¹ Do takejto koncepcie by sedelo chápanie Božej spravodlivosti ako *iustitia salutifera*.⁷² Pozitívnu stránku takejto interpretácie konceptu spravodlivosti je, že koncepty milosti a spravodlivosti nekladie do kontrastu, ale naopak, môžu fungovať paralelne vedľa seba.⁷³

Na tento spôsob interpretácie spravodlivosti a teda na blízky vzťah spravodlivosti, milosti a vernosti poukazuje aj spôsob prekladu kľúčových pojmov z hebrejčiny do gréčtiny v LXX, či použité paralelizmy medzi pojmami.⁷⁴ Termín spravodlivosť (δικαιοσύνη) je používaný na preklad nielen pojmov מִצְדִּיק (spravodlivosť), ale aj רַחֲמִים (milosť) a אֱמוּנָה (vernosť).⁷⁵ A naopak slovo ἔλεος či ἐλεημοσύνη (milosť a milosrdenstvo), neprekladá iba pojem רַחֲמִים, ale aj מִצְדִּיק.⁷⁶ Lexikálna prepojenosť poukazuje na blízkosť konceptov spravodlivosti a milosti, ktoré sa navzájom prelínajú. Samozrejme, to neznamená, že ide o synonymné pojmy, alebo že vernosť je primárnym významom spravodlivosti, ale skôr to, že vernosť a milosť sú jej neoddeliteľnými aspektami.

Takéto pochopenie pokračuje aj v intertestamentárnej literatúre v judaizme. Objavujú sa názory, že vzťahové pochopenie sa postupne presadzuje ako dominantné a vytláča legálne a etické pochopenie.⁷⁷ C. L. Irons trvá na tom, že etický a legálny prístup ostáva centrálny v židovskej literatúre aj v tomto období.⁷⁸ Podobne aj B. Przybylski predpokladá, že vzťahová rovina tvorí iba podkategóriu obsiahlejšieho konceptu spravodlivosti.⁷⁹ Odhliadnuc od otázky, ktoré poňatie sa stalo dominantným, nesporným faktom ostáva, že vzťahová rovina mala dôležitú úlohu aj v tomto období. Išlo najmä o dôraz na zmluvný vzťah s Izraelom, dôraz na Božie zachraňujúce jednanie a prepojenie etickej roviny s náboženskou.⁸⁰ Súdna a zachraňujúca rovina konceptu spravodlivosti bola úzko prepojená aj v samotnej osobe mesiáša a v očakávaniach mesiášskeho veku.⁸¹ Práve s ohľadom na mesiášske očakávania sa koncept spravodlivosti približoval k chápaniu konceptu milosti. Tento motív je obzvlášť výrazný v knihe *Žalmy Šalamúnove*.⁸² V kumránskom prostredí sa to napr. prejavovalo tým, že Zmluva mala centrálnu postavu v živote komunity, čím etické pochopenie spravodlivosti malo veľmi blízko vzťahovému, ale aj samotná spravodlivosť sa stala akýmsi identifikačným znakom celého spoločenstva.⁸³ V rabínskych spisoch sa problematika prelínala do otázky, či je Boh viac

⁷⁰ 1S 2, 2; 5M 32, 4; Jer 1, 7; Iz 41, 2.10; Ezd 9, 15, Oz 2, 21, etc.

⁷¹ ZIESLER, ref. 7, s. 42.

⁷² VON RAD, ref. 2, s. 372 – 373.

⁷³ IRONS, ref. 3, s. 132.

⁷⁴ Porovnaj Iz 45, 8.21; 46, 12 – 13; 51, 5 – 8.

⁷⁵ Porovnaj 1M 19, 19; 20, 13; 21, 23; 24, 27.49; 32, 11; 2M 15, 13; 34, 7; Joz 24, 14; Pr 20, 28; Iz 38, 19; 39, 8; 63, 7; Dan 8, 12; 9, 13.

⁷⁶ Porovnaj 5M 6, 25; Ž 24, 5; 33, 5; 103, 6; Iz 1, 27; 28, 17; 56, 1; 59, 16; Ez 18, 19.21.

⁷⁷ ZIESLER, ref. 7, s. 67.93.

⁷⁸ IRONS, ref. 3, s. 200.

⁷⁹ PRZYBYLSKI, ref. 3, s. 27 – 28.

⁸⁰ Porovnaj Sir 16, 22; Bar 1, 15; 2, 6.18; 5, 2.4.9; Múd 14, 7; 2Mach 1, 24 – 25; Tob 3, 2; 13, 6 – 7; PsSal 1, 2.3; 5, 17; 8, 6; 9, 2 – 5; 14, 2; 17, 19; 18, 8; Hen.aeth 10, 16; 12, 4; 22, 14; 4Esd 8, 31 – 36; TestDan 6, 10; TestLev 18, 14; TestJud 22, 2; 24, 1; TestZeb 9, 8.

⁸¹ Jer 23, 5.6; Zach 9, 9.

⁸² Porovnaj PsSal 2, 40; 5, 2.17; 7, 4 – 5; 8, 9.33 – 34; 9, 15; 10, 8; 11, 2.9. Podobne aj v Iub 1, 15; 4Esd 8, 36. SCHRENK, Gottlob. Δικαιοσύνη. In: KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 197.

⁸³ Porovnaj 1QM 4, 6; 17, 8; 18, 8; 1QS 1, 1.7 – 8; 4, 5 – 6; 10, 11.23 – 26; 11, 3; 1QH 7, 29 – 30; 11, 18; 1QpHab 7, 10 – 12; CD 1, 19 – 20; 6, 11. SEIFRID, ref. 67, s. 434 – 438.

spravodlivý alebo milosrdný a podľa čoho bude konať na súde.⁸⁴ Prepojenie zbožnosti a spravodlivosti je možné nájsť aj u Jozefa Flávia.⁸⁵

Vzhľadom na skutočnosť, že Nová zmluva bola písaná prevažne židovskými autormi a židovský kontext je pre pochopenie jej textov rozhodujúci, nie je prekvapivé, že vzťahové poňatie sa zachovalo aj v novozmluvných spisoch.⁸⁶ Prejavuje sa najmä v ukotvení spravodlivosti a požiadaviek na ľudské konanie do komplexnej situácie rozličných vzťahov, ktoré siaha aj do oblasti vzťahu s Bohom. Spravodlivosť – či už Božia alebo ľudská – nemá externú normu, ale je určovaná samotným vzťahom.⁸⁷ Ide teda aj o dôraz na zmluvu, prepojenie so zbožnosťou a apely na Božiu zachraňujúcu spravodlivosť (2Pt 1, 1). Práve v tomto súvisi N. T. Wright objasňuje, že mesiáš je „zosobnením zmluvnej vernosti a obnovujúcej spravodlivosti zvrchovaného Boha.“⁸⁸ Kristus totiž svoju spravodlivosť dokazuje v poslušnosti Bohu a v tom, že naplňa Božie zaslúbenia dané Izraelu a podstupuje zástupnú smrť za ľudí.⁸⁹ Spravodlivosť tak dostáva výrazný aspekt záchrany a oslobodenia.⁹⁰ Dôležitá je aj neoddeliteľnosť lásky, resp. konania voči blížnemu s láskou voči Bohu.⁹¹ Etické pochopenie spravodlivosti je tak spojené so vzťahovým, keďže konanie človeka vníma ako následok Božej milosti a zdôrazňuje vernosť, lásku a milosrdenstvo (1Pt 3, 8).⁹² Objavuje sa aj aspekt sociálnej spravodlivosti.⁹³

Otázka, či je vzťahové pochopenie v judaizme obdobia druhého chrámu určujúce alebo dominantné je stále predmetom mnohých diskusií. Tí, ktorí zdôrazňujú význam vzťahového pochopenia ho často kladú do kontrastu ku grécko-rímskemu chápaniu, ktoré bolo vnímané omnoho viac legálne. Pri bližšom pohľade na grécko-rímsku literatúru je však aj v nej možné pozorovať prvky vzťahového pochopenia. Tieto aspekty je možné nájsť u viacerých autorov. Hérodotos (485 – 425 *ante*) zdôrazňoval blízkosť vernosti a spravodlivosti. Thoukydides (455 – 400 *ante*) chápal spravodlivosť ako dodržiavanie zmluvných vzťahov. Aristoteles (384 – 322 *ante*) chápal etiku ako napĺňanie právnych noriem a povinností na pozadí ľudských vzťahov. Polybios (199 – 120 *ante*) zdôrazňoval súcitiť a napĺňanie zlatého etického pravidla pri konaní. Spojenie spravodlivosti s vernosťou zachytáva aj Appian (90/95 – 160 *post*). Ale takéto motívy nachádzame aj u Xenofóna, Epikura, *etc.*⁹⁴ Zaujímavé je tiež prepojenie spravodlivosti so zbožnosťou, ktoré sa objavilo u Thrasymacha z Chalkedónu (459 – cca. 400 *ante*), Isokrata (436 – 338 *ante*), Chrysippa zo Soloi (280 – 207 *ante*), Diodora Siculus (50 – 30 *ante*), Epiktéta (50 – 125 *post*) a Sexta Empirika (cca 160 – 210 *post*).⁹⁵ Tieto výskyty dokazujú, že vzťahové pochopenie nestojí v kontraste ku gréckemu poňatiu, ale aj tu si nachádza určité miesto.

⁸⁴ QUELL – SCHRENK, ref. 6, s. 34.

⁸⁵ Porovnaj *Ant* 10, 215. SCHRENK, Gottlob. Δίκαιοσ. In: KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 182.

⁸⁶ F. Ábel ho vníma ako určujúci pre pochopenie spravodlivosti v Novej zmluve. ÁBEL, František. Božia spravodlivosť a súd v kontexte R 3, 21 – 26. In *Testimonia Theologica*, 2011, roč. 5., č. 3., s. 10.

⁸⁷ IRONS, ref. 3, s. 34.

⁸⁸ WRIGHT, Nicholas T. *Evil and the Justice of God*. London: Intervarsity Press, 2006, s. 37.

⁸⁹ 1Pt 3, 18; 1K 1, 30; 2K 5, 21; F 3, 7 – 14; 1J 1, 9; 2, 1.29. P. Stuhlmacher preto zdôrazňuje kristologické ukotvenie. STUHLMACHER, ref. 59, s. 82. Vid' aj ZIESLER, ref. 7, s. 129 – 131.; QUELL – SCHRENK, ref. 6, s. 37.

⁹⁰ L 18, 14; Sk 13, 39.

⁹¹ Mk 12, 29 – 31; Mt 22, 34 – 40.

⁹² SCHNELLE, Udo. *Theology of the New Testament*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2009, s. 551 – 566.

⁹³ Porovnaj L 1, 50 – 54; 2, 7.24; 6, 20 – 26; 7, 1 – 10; 10, 25 – 37; 11, 5 – 13; 14, 13 – 13; 15, 1 – 32; 17, 11 – 19; 18, 1 – 14; Sk 4, 32 – 37; 6, 1 – 7; Jk 1, 27; 2, 1 – 13; 5, 1 – 6; Žid 13, 2 – 3.

⁹⁴ Epikuros stavia δικαιοσύνη do súvisu so συνθήκη (zmluvou). Pozri ZIESLER, ref. 7, s. 49 – 50.

⁹⁵ Motív spravodlivosti ako daru od bohov sa nachádzal u Thrasymachosa z Chalcedónu, blízky vzťah spravodlivosti a zbožnosti vyzdvihoval Isokratés. Dia ako počiatok spravodlivosti predstavovali Chrysippos zo Soloi a Diodorus Siculus. Epiktétos a Sextus Empirikos predpokladal, že práve existencia bohov je podnetom k eticky spravodlivému životu. Bližšie sa jednotlivým autorom a konkrétnym zmienkam venuje: QUELL, Gottfried – SCHRENK, Gottlob. Δίκη, δίκαιοσ, δικαιοσύνη, δικαιοώ, δικαίωσισ, δικαιοκρισία. In KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 174 – 225.; IRONS, ref. 3, s. 84 – 107.

ZÁVER

V závere tohto článku chceme v krátkosti zhrnúť načrtnutú situáciu. Samozrejme, keď hovoríme o biblickej tradícii, je potrebné mať na pamäti, že ide o zbierku spisov, ktoré spísali viacerí autori a ďalej na nej pracovali mnohí redaktori a prepisovatelia a preto nie je možné očakávať, že zbierka kanonických spisov bude zachytávať uniformný pohľad. Práve naopak, nachádzame tu rôzne aspekty spravodlivosti – niektoré texty zdôrazňujú viac legálny, etický či vzťahový význam. Objavujú sa aj nejasné miesta, v ktorých je možné aplikovať viacero, prípadne všetky z nich. Napríklad v 1M 38, 26 je možné priznanú spravodlivosť Tamary, ktorá oklamala svojho svokra a mala s nim sexuálny styk s cieľom získať dieťa po svojom zosnulom mužovi chápať trojako. Ako spravodlivosť v legálnom zmysle – keďže Tamara bola ospravedlnená v rámci súdneho procesu. V etickom zmysle by bolo možné spravodlivosť Tamary chápať v kontexte Júdovho zámeru porušiť levirátne právo (podľa ktorého si mala zobrať brata svojho manžela), pričom jeho konanie bolo vnímané ako eticky horšie než Tamarino a preto je jej konanie možné hodnotiť ako správnejšie (hoci stále eticky otázne). Vzťahový prístup by Tamarinu spravodlivosť chápal ako naplnenie požiadaviek vzťahu medzi Tamarou a Júdom (na základe levirátneho práva) – keďže Tamara mala právo na potomka, boli naplnené záväzky vyplývajúce z ich vzťahu.⁹⁶ Nie je preto možné stavať tieto aspekty do protikladu k sebe, ale musíme konštatovať, že jednotlivé aspekty spravodlivosti sa navzájom prelínajú a spolu fungujú. Nie je preto možné tieto aspekty spravodlivosti príliš od seba oddeľovať.

Zároveň sme si všimli, že nie je možné ani tak prísne klásť do kontrastu židovskú a grécko-rímsku literatúru. Grécko-rímske poňatie sa nevenuje iba samotným predpisom, ich dodržiavaniu a posudzovaniu, a naopak židovské pochopenie síce kladie dôraz na spravodlivosť v kontexte vernosti jednotlivým vzťahom, nie je však obmedzené iba na toto poňatie. Skutočnosť, že motívy sa objavujú v oboch kultúrach je o to menej prekvapujúca, keď si uvedomíme, že grécko-rímsky a židovský svet sa navzájom ovplyvňovali a preberali od seba myšlienky, ktoré svojím spôsobom rozvíjali. Toto je možné zdôrazniť aj o spisoch Novej zmluvy, keďže mnohí autori a adresáti týchto spisov hovorili grécky a tento myšlienkový svet im nebol cudzí. Boli preto ovplyvnení gréckou spoločnosťou v politickej, náboženskej aj etickej rovine.⁹⁷ Aj v biblickej tradícii je preto možné nájsť etické a legálne aspekty a naopak v grécko-rímskom svete sa objavuje aj prepojenie so zbožnosťou a chápaním spravodlivosti v rámci vzťahov, v ktorých sa jednotlivé subjekty pohybujú. Klásť tieto literatúry do prísneho kontrastu by bolo zjednodušením a skreslením problematiky.

⁹⁶ VON RAD, ref. 2, s. 374; REUMANN, ref. 1, s. 20; IRONS, ref. 3, s. 170 – 175.

⁹⁷ SCHRENK, Gottlob. Δίκαιος. In KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 187.; SCHRENK, Gottlob. Δίκη. In KITTEL – BROMILEY (eds.), ref. 4, s. 178.